

УДК 025:004 + 930.25:004

Катерина Лобузiна,

зав. вiддiлу НБУВ, канд. техн. наук

Комплексний iнформацiйний ресурс «Книжковi пам'ятки НБУВ»

Розглянуто основнi науково-методичнi та технологiчнi пiдходи до створення комплексного iнформацiйного ресурсу книжкових пам'яток. Обгрунтовано архiтектуру бази даних iсторико-культурної документної спадщини. Вiдповiднi рiшення проiлюстрованi iнформацiйними ресурсами, створеними Нацiональною бiблiотекою України iменi В. I. Вернадського.

К л ю ч о в i с л о в а: книжковi пам'ятки, документна спадщина; книжковi колекцiї; iнформацiйнi ресурси iсторико-культурного надбання.

The main methodological and technological approaches to create a comprehensive information resource of rare books are considered. Architecture database of historical and cultural documentary heritage is proved. These decisions are illustrated on the basis of information resources created by The Vernadsky National Library of Ukraine.

K e y w o r d s: rare books, documentary heritage, book collections, information resources of historical and cultural heritage.

Рукописна та друкована книга є однією із найважливіших частин культурної спадщини будь-якої держави. Тому збереження та надання доступу до цих документних ресурсів – головне завдання розвитку та духовного зростання суспільства. Ці проблеми усвідомлюються як на світовому, так і на національному рівні. Ос-

новними традиційними напрямками формування історико-культурних бібліотечних ресурсів є виділення колекцій рукописної спадщини та стародруків, поєднання їх у виокремлені фонди, створення належних умов зберігання та організація спеціалізованих сховищ. Приоритетність такої діяльності призвела до того, що протягом ХХ ст. у

багатьох бібліотеках світу виникли спеціальні підрозділи, які займались формуванням, зберіганням та вивченням книжкових пам'яток. Відповідно до стандарту «Книжкові пам'ятки» (ДСТУ ГОСТ 7.87:2008), до цієї категорії духовного надбання держави відносяться рукописні і друковані книги, книжкові колекції (у т. ч. їх різновиди), котрі вирізняються своєю духовністю, естетичними, поліграфічними або документальними характеристиками, які мають велику наукову, історичну або культурну цінність [7].

Важливі досягнення у справі створення інформаційних ресурсів книжкового пам'ятокознавства має Росія, де у 2000 р. (як, до речі, і в Україні) була прийнята Національна програма збереження бібліотечних фондів Росії. Нині в її рамках реалізується спеціальна підпрограма «Книжкові пам'ятки Російської Федерації»). Функції Федерального науково-дослідного, науково-методичного та координаційного центру роботи з книжковими пам'ятками були покладені на Російську державну бібліотеку (РДБ). Остання в рамках цієї програми реалізує створення онлайн-інформаційного ресурсу «Загальноросійський звіт книжкових пам'яток» [8].

Архітектура ресурсу має трирівневу модель організації: фонди книжкових пам'яток і пам'ятки-колекції, одиничні книжкові пам'ятки, окремі примірники. Відповідно до цієї архітектури побудовано і пошуковий апарат інформаційного ресурсу. Основою пошукових інструментів є традиційна точка доступу за ключовими словами та інтерактивні тематичні словники-дерева. Перший рівень ієрархії представляють описи окремих фондів і колекцій книжкових пам'яток. Структура опису на рівні колекції має такі елементи: назва, фондоутримувач, підрозділ, умовна назва, відомості про колекцію, обсяг, хронологічні межі, тематика, видовий склад, мовна характеристика, джерело і спосіб надходження, додаткові відомості, каталоги колекції. За пошуковим запитом користувач отримує стислий перелік книжкових фондів або колекцій з можливістю перейти надалі до розширеної інформації. Тематичне пошукове дерево представлено рубриками: тематичні, видові та інші книжкові колекції; книжкові колекції колективних власників; особові (власницькі) книжкові колекції. На рівні опису окремих книжкових пам'яток можна переглянути інформацію як за типом документів (рукописні книги, рукописні карти, текстові видання, нотні видання, картографічні видання, образотворчі видання), так і віднайти необхідну

інформацію за ключовими фрагментами опису у базі даних документів. Важливим доповненням інформації щодо повноцінного представлення книжкових пам'яток є також наявність можливості здійснювати пошук за елементами особливостей окремих примірників: матеріал книжкового блоку, форма та формат видання, оправа, елементи декору, екслібриси, печатки, написи тощо. База даних «Загальноросійського зводу книжкових пам'яток» може підтримуватись у корпоративному онлайн-режимі. Авторизовані користувачі мають змогу поповнювати ресурс у віддаленому режимі, після чого відповідні записи проходять експертизу і додаються до зведеного каталогу.

Створення в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського комплексного інформаційного ресурсу «Книжкові пам'ятки НБУВ» спонукало прийняття низки важливих державних документів, спрямованих на активізацію робіт щодо збереження та надання доступу до книжкової духовної спадщини України [3, 12, 14, 16].

НБУВ закладено надійні науково-методичні основи для формування інформаційних ресурсів книжкової та рукописної спадщини України: створення баз даних на унікальні рукописні та книжкові фонди [2, 6, 11], формування національного бібліографічного репертуару [11, 13], формалізація опису бібліотечних зібрань та історичних колекцій [1], організація електронних колекцій книжкових пам'яток, опис документів (рукописних книг та стародруків) з метою державної реєстрації національного культурного надбання [4, 5, 12].

В основу формування інформаційного ресурсу «Книжкові пам'ятки НБУВ» було покладено дворівневу архітектуру: опис книжкових колекцій-пам'яток та подокументний опис одиничних книжкових пам'яток.

Книжкові колекції НБУВ представлені різними типами фондів (тематичні, колективних власників, особові) та групами документів (рукописи, стародруки, рідкісні видання, карти, ноти, образотворчі видання), що зберігаються у різних її підрозділах (Інститут рукопису, відділ стародруків та рідкісних видань, відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій, відділ образотворчих мистецтв, відділ формування музичного фонду, відділ наукової організації основного фонду). Тому основними завданнями створення комплексного ресурсу є: вироблення єдиних стандартів опису колекцій та організація спільної роботи різних підрозділів. Роботу з описами ко-

лекцій було організовано на основі бази даних «Книжкові колекції НБУВ», до якої мають авторизований доступ всі учасники проекту (див. рис. 1).

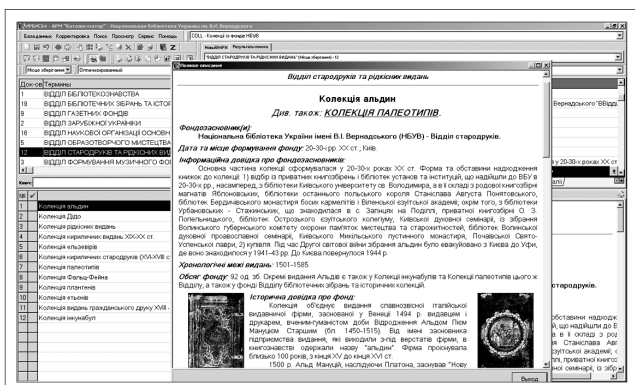

Рис. 1. База даних «Книжкові колекції НБУВ»

Стислий формалізований опис колекцій передбачає введення таких основних структурних елементів: фондоутримувач; підрозділ, назва колекції; тип зібрання або колекції; фондозасновник; дата і місце формування фонду; місце зберігання; хронологічні межі видань; обсяг фонду; видовий склад і тематичний зміст; мовна характеристика; зовнішні ознаки (провенієнції); додаткові відомості. Сервісні можливості бази даних дають змогу відвідувачам бібліотеки використовувати вже введену інформацію, стандартизовані словнико-довідники, здійснювати гнучкий багатоаспектний пошук інформації (за підрозділами, назвами, фондоутворювачами, персоналіями, організаціями, мовами тощо), переходити до описів документів колекції у зв'язаних базах даних, зберігати ілюстративний матеріал. Укладені бібліотечними спеціалістами записи описів колекцій надалі виступатимуть основою навігації у сформованому ресурсі, що створює для професійних користувачів зручні засоби отримання важливої інформації про місце зберігання документної пам'ятки та про приналежність її до історико-культурного фонду або колекції.

Основними одиничними документними об'єктами, які мають специфічні особливості опису, на першому етапі було визначено: рукописні книги, стародруки, картографічні пам'ятки. Для кожного типу документів розроблялися елементи його формалізованого опису, відповідно до вимог опису документа у державному реєстрі: рукописна книга (автор; назва; дата створення; місце створення; писець; мова; обсяг (кількість аркушів або сторінок); матеріал письма, формат, розмір аркуша; тип письма; фізичний стан збере-

ження, наявність або відсутність оправи; оздоблення (перелік видів оздоблення); старі шифри, штампи, екслібриси; місце зберігання (фондоутримувач); шифр; код групи документів (*CP* – рукописи та рукописні книги); *стародрук* (автор; назва; місце видання; видавництво чи друкарня, друкар; рік видання; обсяг (стор., арк.); формат; код групи документів (*I* – інкунабули, *II* – палеотипи, *IC* – іноземні стародруки, *Kup* – видання кириличного друку, *Gr* – видання гражданського друку, *Ukr* – українські видання, *Gr-n* – періодичні видання гражданського друку, *Ukr-n* – українські періодичні видання); фондоутримувач (бібліотека, відділ); кількість примірників; *картографічна пам'ятка* (назва; укладач; масштаб; місце видання; видавець (видавництво); рік видання; кількість аркушів; формат (розмір); код групи документів (*KP* – рукописні карти, *KC* – стародруковані карти); місце зберігання (фондоутримувач).

Технологічною платформою створення бази даних «Книжкові пам'ятки НБУВ» обрано систему автоматизації бібліотек «РБІС64», яка нині є основою для формування електронних бібліотечно-інформаційних ресурсів НБУВ. Обрання саме цієї платформи, яка має клієнт-серверну архітектуру, створює значні переваги при вирішенні завдань організації спільної роботи та формування складного корпоративного інформаційного ресурсу. В процесі формування бази даних беруть участь різні фахові підрозділи НБУВ, тому організація спільного доступу до стандартизованих засобів введення даних є важливим організаційним елементом збирання інформації у єдиний комплекс. Кожна група книжкових пам'яток має свої особливості опису, які можуть бути атрибутовані лише експертом: справа в тому, що архівні документи, рукописи, стародруки, листівки, картографічні документи, ноты, образотворчі матеріали, газети породжують певні труднощі під час визначення елементів описових метаданих. Крім того у стандартному наборі елементів UNIMARC-формату, який постачається як типові рішення для публічних бібліотек, відсутні деякі з необхідних елементів для опису матеріалів спеціалізованих фондів. Тому створенню бази даних книжкових пам'яток передувала робота з адаптації робочих аркушів, пошукових елементів, форматів виведення даних для кожної із груп документів [9].

Оснoву формування масиву описів одиничних документів книжкових пам'яток НБУВ становив-

тимуть записи бібліографічних баз даних, створені спеціалістами у різних підрозділах НБУВ для історико-культурних фондів і колекцій. За формат бібліографічного опису бібліотечних документів у базах даних НБУВ прийнято UNIMARC-формат, тому записи мають спільну структурну основу і можуть бути використані для розроблення і створення комплексного інформаційного ресурсу. Певні особливості формування ресурсу вимагають сполучення у єдиному інформаційному просторі бібліографічних та архівних описів книжкових пам'яток. Опис рукописних книг здійснюється за архівними правилами і має низку принципових особливостей, зумовлених необхідністю однозначної ідентифікації рукописних документів, що, у свою чергу, потребує розроблення спеціальних сценаріїв пошуку та форматів виведення даних. Отже, основним завданням поповнення інформації про книжкові пам'ятки буде додавання до записів необхідних елементів опису документів у державному реєстрі (код групи документів, назва колекції, місце зберігання), створення умов для сполучення бібліографічних та архівних описів, організація взаємозв'язку описів окремих документів з описами колекцій.

Комплекси баз даних, записи яких можуть використовуватися для представлення документних пам'яток НБУВ, згруповані наразі у такі основні блоки: рукописні книги; стародруки та рідкісні видання: інкунабули, палеотипи (у перспективі – інші іноземні стародруки), кириличні стародруки, видання гражданського друку, колекція рідкісних видань; бібліотечні зібрання та історичні колекції: подокументний опис окремих колекцій; музичні документи: нотне зібрання Розумовських; картографічні документи: рукописні карти; стародруковані карти; газети: українські газети 1818–1922 рр. образотворчі документи: поштові листівки; лубок; український плакат.

У НБУВ вже розпочато формування інтегрованої бази даних «Книжкові пам'ятки», яка підготовлена до онлайн-публікації та розміщена на бібліотечному порталі у тематичному блоці «Матеріали до реєстру національного культурного надбання» (<http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/register/register.html>). Онлайн-ресурс передбачає багатоаспектний пошук інформації за ключовими словами, назвою, автором, роком видання/створення документів, пошук елементів опису документів через спеціальні алфавітні покажчики, відбір інформації за основними групами доку-

ментів, перегляд інформації про колекції та місця зберігання документів. А з розвитком пошуково-го інструментарію буде реалізовано також навігацію за списком назв та типом книжкових колекцій НБУВ.

Рис. 2. База даних «Книжкові пам'ятки НБУВ»

Отже, зведення всієї цієї інформації у єдиний комплекс з необхідними інтерактивними навігаційними інструментами слугуватиме основою для формування загального інформаційного ресурсу книжкових та документальних пам'яток НБУВ. База даних може підтримуватись на корпоративній основі будь-якими підрозділами Бібліотеки, що уможливило б запобігання дублювання інформації, віртуальної реконструкції колекцій, історично розподілених за різними місцями зберігання; зведення інформації про окремі примірники видання та їх місця зберігання; проведення профілактичних робіт щодо збереженості історико-культурних пам'яток у фондах бібліотеки; організацію книгознавчих та бібліотечнознавчих досліджень унікальних документів; аргументований відбір документів для першочергового оцифрування та створення страхових копій. У перспективі ця база даних про особливо цінні та унікальні документи найбільшої книгозбірні України, її інформаційний потенціал може бути використаний разом з ресурсами інших бібліотек та документних установ України. для формування «Державного реєстру національного культурного надбання».

Список використаних джерел

1. Дубровина Л. А. Классификация и научно-информационное описание коллекций и собраний в Национальной библиотеке Украины имени В. И. Вернадского / Л. А. Дубровина // Библиотеки национальных академий

наук: проблеми функціонування, тенденції розвитку. – К., 2007. – Вип. 5. – С. 58–80.

2. Дубровина Л. А. Научное описание рукописных книг в Институте рукописи Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского и создание базы данных «Кодекс» / Л. А. Дубровина, О. А. Иванова // Архівознавство, археографія, джерелознавство. – К., 2002. – Вип. 5. – С. 45–55.

3. Інструкція про порядок відбору рукописних книг, рідкісних і цінних видань з бібліотечних фондів до Державного реєстру національного культурного надбання. Затверджено наказом Міністерства культури і мистецтв України 20 листопада 2001 р. № 708 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1027-01>.

4. Ковальчук Г. І. Державний реєстр книжкових пам'яток // Українська архівна енциклопедія. – К., 2008. – С. 351–352.

5. Ковальчук Г. І. Державний реєстр книжкових пам'яток України і український бібліографічний репертуар: питання співвідношення // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 306–314.

6. Ковальчук Г. І. Историко-книговедческие электронные ресурсы Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского в современной научной коммуникации / Г. И. Ковальчук // Историко-культурное взаимодействие на пространстве СНГ в контексте развития книгоиздания, книгообмена и науки о книге : материалы междунар. науч. конф. (Киев, 4–6 окт. 2011 г.). – К., 2011. – С. 64–67.

7. Книжные памятники. Общие требования : ДСТУ (ГОСТ 7.87-2003. IDT) : межгосударственный стандарт (Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи). [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://kr.rsl.ru/assets/files/documents/GOST_1.pdf.

8. Книжные памятники Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kr.rsl.ru/>.

9. Лобузина Е. Возможности системы автоматизации библиотек «ИРБИС-64» для организации работы специализированных фондов научных библиотек / Е. В. Лобузина, И. В. Лобузин // Б-ки нац. акад. наук: пробл. функціонування, тенденції розвитку : науч.-практ. и теор. сб. – К., 2010. – Вип. 8. – С. 120–130.

10. Лобузина К. Створення електронних колекцій книжкових пам'яток у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (на прикладі почаївських стародруків) / К. Лобузiна, Г. Ковальчук, Н. Заболотна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – Вип. 24. – С. 145–153.

11. Лобузiна К. Технології організації знанневих ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія / Катерина Лобузiна; відп. ред. О. С. Онищенко; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – 252 с.

12. Методичні рекомендації для державної реєстрації книжкових пам'яток України : кириличні рукописні книги та стародруки / НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського; уклад. Н. П. Бондар, Л. А. Гнатенко, Л. А. Дубровiна, Н. М. Зубкова, О. А. Иванова; передм. Л. А. Дубровiна, Г. І. Ковальчук. – К., 2007. – 135 с.

13. Омельчук В. Національна бібліографія України пріоритетний напрям наукової діяльності Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / В. Омельчук, Д. Устиновський // Бiбл. вісн. – 2011. – № 2. – С. 3–10.

14. Положення про Державний реєстр національного культурного надбання. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 серпня 1992 р. № 466 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/466-92-%D0%BF>.

15. Програма збереження бібліотечних та архівних фондів на 2000–2005 роки. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 15 вересня 1999 р. № 1716 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1716-99-%D0%BF>.

16. Створення баз даних документів, визначених для включення до Державного реєстру національного культурного надбання, за допомогою системи автоматизації ІРБІС : рекомендації / Національна парламентська бібліотека України; уклад. : О. Лазарева, Л. Ніколенко, Я. Сенько, Н. Флегонтова, Г. Ковальчук, І. Лосієвський, Л. Рудзський. – К., 2002. – 19 с.